

Çölde bir İsviçre Saati: Moshe M. Pavlov'un Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî Felsefesiyle İlgili Kitaplarına İlişkin Bir Değerlendirme

Moshe M. Pavlov. *Abü'l-Barakât al-Bağdâdî's Metaphysical Philosophy: The Kitâb al-Mu'tabar*. Abingdon, Oxon & New York, NY: Routledge, 2017. 387 sayfa. ISBN 9781138640498.

Moshe M. Pavlov. *Abü'l-Barakât al-Bağdâdî's Scientific Philosophy: The Kitâb al-Mu'tabar*. Abingdon, Oxon & New York, NY: Routledge, 2016. 370 sayfa. ISBN 9781138640450.

Pauline Froissart*

Tercüme: İbrahim Halil Üçer**

Bu değerlendirme makalesi Moshe M. Pavlov tarafından on ikinci yüzyıldaki Yahudi filozoflardan Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'nin (ö. ykl. 547/1152) *magnum opusu* üzerine yazılan *Kitâb al-Mu'tabar: Abü'l-Barakât al-Bağdâdî's Scientific Philosophy* (bundan sonra ASP) ve *Abü'l-Barakât al-Bağdâdî's Metaphysical Philosophy* (bundan sonra AMP) başlıklı iki kitap hakkındadır. Her ne kadar bu iki çalışmanın yapısı sadece bunlardan birine –hatta içerdikleri ayrı bölümlere– dair bağımsız bir okuma yapmaya izin verse bile, ben iki yayıma dair ortak bir değerlendirme yapmayı tercih edeceğim. Bunun sebebi Pavlov'un projesini –şu ya da bu açıdan değil– genel bir değerlendirmeye tabi tutmaktır. İki kitabın içeriğine dair genel bir özetten sonra değerlendirmelerime yer vereceğim.

Pavlov'un genel projesi Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'nin felsefî çabasının sistematik karakterini –daha özel olarak onun bilimsel ve metafizik tutumları arasındaki

* Doktor Adayı, McGill Üniversitesi, İslam Araştırmaları Enstitüsü. İletişim: pauline.froissart@mail.mcgill.ca.

** Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Felsefe Bölümü.

yoğun karşılıklı ilişkiyi- ve bu çabanın yöneldiği amacın özel Yahudi doğasını (İslami unsurları dışta bırakmak suretiyle) detaylı bir şekilde ortaya koymayı amaçlar (ASP, 7). Bir giriş sadedindeki ilk cilt bütün projenin genel bir sunumunu, Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'ye ilişkin biyografik açıklamaları ve Eflatun-Aristoteles'ten on ikinci yüzyıldaki filozofumuza gelinceye değin geniş bir felsefe tarihi özetini içerir. Biyografik malumata yer verdiği esnada yazar, Moshe Gil'in çalışmasına¹ dayalı bir şekilde, Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'yi Talmudçu Rabbi Baruch ben Melekh ile özdeşleştiren yaklaşıma katılır ve Baruch ben Melekh'in zorla İslam'ı kabul etmesiyle ilgili varsayımı sürdürür. İlk kitabın ana bölümleri, filozofun ontolojik ve epistemolojik açıdan Aristotelesçi gelenekten ayrıldığı önemli noktaların serimlenmesi ve bilimlerin ilkeleri –yani fizik, psikoloji ve mantık– hakkındaki katkılarına ilişkin ayrıntılı bir tasvire; ikinci kitap ise *Kitâbu'l-Mu'teber*'in metafizik bölümünün ilk kitabında geliştirilen metafiziksel açıklamalara ayrılmıştır. Her iki kitapta da felsefî meselelerin sunum sırası *Kitâbu'l-Mu'teber*'in kendi içerik yapısını yakından takip eder ve *Kitâbu'l-Mu'teber*'in şu şekilde belirlenen sistematik doğasını ispat etmeyi amaçlayan şu genel projenin bir parçasıdır: *Kitâbu'l-Mu'teber*'in bilimlerle ilgili bölümlerinde geliştirilen ontolojik ve epistemolojik ilerlemeler, ancak metafizik seviyede yeniden ele alındığında, daha özel olarak da bütün sistemin “nihai gayeye doğru ilerleyen birikimsel hasıla”sı [*culminating cumulative conclusion*] ve onun ontolojik ve epistemolojik gerekleri açık bir şekilde kavrandığında gerçek anlamını kazanabilir (ASP, xi). Bu nihai gayeye doğru ilerleyen birikimsel hasıla, insanın –Yahudilikte Tanrı'nın özel adı *Shem ha-Meforash*'la eşanlamlı olduğu düşünülen– İlahî Zat'a ilişkin hususi bir idrake ulaşma imkânını ifade eder. Yazara göre Ebü'l-Berekât'ın yüksek seviyeli bir Talmudçu allâme ve kurallara bağlı bir Yahudi Rabbi olan Baruch ben Melekh'le özdeşleştirilmesinin yanı sıra, sistemin nihai kertede özgün bir Yahudi öğretisiyle sona ermesi *Kitâbu'l-Mu'teber*'in özel Yahudi karakterini ispat eder.

Yazar'ın genel yaklaşımı hem *Kitâbu'l-Mu'teber*'in titiz sistematik doğasını vurgulayacak derin bir içsel analize tabi tutulmasından hem de bu sistemin analitik felsefeye özgü kavramlar ve meselelere yaptığı temel katkıların özetlenmesinden oluşur. Yazarın yaptığı yakın okumalar, söz konusu sistemin dakik yapısına ilişkin değerli bakışlar içerir ve sistemin temel meselelerini ve sonuçlarını çağdaş tartışmalar içinde aktüel hale getirme çabası, böyle bir ödevin gerektirdiği felsefî beceri seviyesine nispetle takdiri hak eder.

Bununla birlikte sistemin içine yerleştirildiği tarihsel bağlam, maalesef, yetersizlik ve noksanlıkla maluldür. Yazar on ikinci yüzyılda yaşamış düşünürümüze

1 Moshe Gil, *Jews in Islamic Countries in the Middle Ages* (Leiden: Brill, 2004), 470.

etki etmiş potansiyel kaynakları kısaca ele alma ihtiyacı hissettiğinde, Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'ye yakın kaynaklara herhangi bir atıfta bulunmaksızın Eflatun'u (ö. MÖ 347) ve Aristoteles'i (ö. MÖ 322) seferber eder. Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî'nin düşüncesinin şekillenmesinde göz ardı edilemeyecek derecede büyük katkılara sahip İslami öncüleri ve Geç Antik dönem Yeni-Eflatuncular söz konusu olduğunda, yazar istisnasız bir şekilde sessiz kalır. Ben, yetersiz ve noksan tarihi bağlamsallaştırmayı göstermek amacıyla yazarın mezkur çalışmalarından seçilmiş iki örneği ele alacak ve İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) Ebü'l-Berekât el-Bağdâdî öğretisinin belirli noktalarının gelişimi ve yapılandırılması üzerindeki aşikar etkisine işaret ederek yazarın bu etkiyi tatminkar herhangi bir izaha yer vermeksizin nasıl bir kenara bıraktığını göstereceğim.

ASP'de Ebü'l-Berekât'ın bilimsel projesinin psikoloji kısmıyla ilgili bölümün ilk başlığı ("Epistemological ascertainment of psychology/ Psikolojiye ilişkin epistemolojik bir soruşturma") bölüm içeriğine tarihsel bir giriş sağlamak üzere tasarlanmıştır, yazar 16 sayfalık içeriğin *bir buçuk sayfasını* İbn Sînâ'nın nefis kavramına ayırırken (ASP, 235-36), Eflatun, Aristoteles ve John Filoponos (ö. ykl. 570) yedi sayfayı kaplar (ASP, 228-35). İbn Sînâ'nın nefis tasavvuru ise "Aristotelesçi hiyerarşik tasavvur ile Filoponos'tan alınan benlik tasavvurunun" basit bir kombinasyonu olarak sunulur (ASP, 235). Bu alt bölüm basit bir şekilde, iki filozofun nefis tanımları arasında bir farklılık bulunduğu sonucuna varır. İbn Sînâ'nın etkisiyle ilgili halihazırda yayımlanan ve yazarın ulaştığı olmasa gereken² (yazarın açık bir şekilde kullandığı görülen eski bir çalışmanın da³ içinde bulunduğu) bilimsel literatürü dikkate aldığımızda, İbn Sînâ'nın Ebü'l-Berekât'ın psikolojisine etkisiyle ilgili bu sınırlı vurgunun ve etkinin önemiyle tamamen gayrı mütenasip değerlendirmenin hayret verici bir karaktere sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir.

AMP'nin ilk olarak zaman sorununu ele alan ikinci bölümünde, yazar Ebu'l-Berekât'ın "düşünce deneyi"yle ilgili dikkate değer kullanımının altını çizirken (AMP, 90-93) şu ifadeleri kullanır: "zamanın doğasını düşünce deneyi gibi operasyonel

2 Örnek olarak bkz. Ebü'l-Berekât'ın psikolojisine İbn Sînâ'nın etkisini inceleyen yakından ilişkili meselelere dair Jari Kaukua'nın makalesi ve monograf eseri: Jari Kaukua, *Self-Awareness in Islamic Philosophy: Avicenna and Beyond* (New York: Cambridge University Press, 2015), 104-123; Jari Kaukua, "Self, Agent, Soul: Abū al-Barakāt al-Bağhdādī's Critical Reception of Avicennian Psychology", *Subjectivity and Selfhood in Medieval and Early Modern Philosophy*, ed. Jari Kaukua ve Tomas Ekenberg (Springer, 2016), 75-89.

3 İki kitap boyunca yazarın sıklıkla eleştirel bir şekilde kullandığı Shlomo Pines'in *Studies in Abū'l-Barakāt al-Bağhdādī's Physics and Metaphysics* başlıklı çalışmasında yer alan "La conception de la conscience de soi chez Avicenne et chez Abū'l-Barakāt al-Bağhdādī" makalesi, açık bir şekilde bu etkiyi ele alır. Bkz. Shlomo Pines, "La conception de la conscience de soi chez Avicenne et chez Abū'l-Barakāt al-Bağhdādī," *Studies in Abū'l-Barakāt al-Bağhdādī's Physics and Metaphysics* (Leiden: Brill, 1979), 181-258.

bir metotla açıklama şeklindeki, Orta Çağ felsefesinde daha önce rastlanmayan, bir teşebbüs” (AMP, 90). Alıntılanan cümlenin dipnotunda yazar düşünce deneyinin “Ernst Mach’tan önce göze çarpan bir şey olmadığını” (AMP, 130, dn. 32) ekler. Bu, on dokuzuncu yüzyılın sonundan önce düşünce deneyinin görülmediğini söylemek anlamına gelir. Ben Ernst Mach’tan önce düşünce deneyinin görülüp görülmediği üzerinde durmayacağım.⁴ Bunun yerine yazarın iki çalışma boyunca Ebü'l-Berekât'ın özgünlüğüyle ilgili iddialarını bu türden değerlendirmeler üzerine bina ettiği olgusuna dikkat çekmek istiyorum. Basitçe anekdot olarak görülebilecek bu son örneği seçmemin sebebi, yazarın yetersiz tarihsel bağlamsallaştırmalarının Ebü'l-Berekât'ın özgünlüğüyle ilgili ifadelerini nasıl olup da şüpheli hale getirdiğini ikna edici bir şekilde göstermesidir –ki Ebü'l-Berekât'ın özgünlüğü buna rağmen benim için hâlâ tartışılmazdır. Aslında İbn Sînâ'nın farklı versiyonlar halinde geliştirdiği, çok bilinen “uçan adam argümanı”nın sadece zikredilmesi bile, yazarın Ortaçağ metinlerinde, özellikle de Ebü'l-Berekât'ın doğrudan ve tekraren müracaat ettiği eserlerde, düşünce deneyinin bulunmadığı yönündeki ifadelerini şüpheli hale getirmek için kâfidir.⁵

Mevcut yazının değerlendirme makalesi şeklindeki formatı dolayısıyla, sunumumu, işaret ettiğim tarihsel bağlamsızlığa hızlı bir bakış sağlayabilecek bu iki örnekle sınırladım. Aristoteles ile Ebü'l-Berekât arasındaki bin yılı aşkın dönemi şekillendiren filozofların potansiyel etkilerine ilişkin bir tartışmanın bariz yoksunluğu hesaba katıldığında, Ebü'l-Berekât'ın felsefi çabasında İslami unsurların bulunmadığı neticesi, bir araştırma hipotezinden çok *petitio principii*⁶ andırmaktadır. Bu tarihsel bağlam yoksunluğu yazarın Ebü'l-Berekât'ın radikal özgünlüğüyle ilgili tekrar eden iddialarını oldukça şüpheli hale getirmektedir. Her ne kadar Ebü'l-Berekât'ın felsefi teşebbüsünün biricikliğine derin bir şekilde ikna olsam da, tarihsel çerçeve ortadan kaldırıldığında, söz konusu özgünlüğün kapsamı ve doğasını belirleyebilme noktasında ciddi tehlikeler ortaya çıkar. Ebü'l-Berekât'ın metin-

4 İerodiakonou ve Roux'a ait *Thought Experiments in Methodological and Historical Contexts* gibi çalışmaların varlığı, bu türden düz yargılarda bulunmadan önce az da olsa dikkatli olmayı gerektirse bile, şimdilik bu esere atıfta bulunmakla yetineceğim. Bkz. Katerina Ierodiakonou and Sophie Roux, *Thought Experiments in Methodological and Historical Contexts* (Brill, 2011).

5 Benim buradaki ilgim “uçan adam” örneğiyle İbn Sînâ'nın felsefi olarak neyi amaçladığıyla alakalı tartışmalara girmemi gerektirmez. Bununla birlikte, bildiğim kadarıyla bunun doğası itibarıyla düşünce deneyi olarak görülebileceği hiçbir zaman sorgulanmamıştır. Bkz. Michael E. Marmura, “Avicenna's 'Flying Man' in Context”, *The Monist* 69/3 (1986): 383-395. Ayrıca Jon McGinnis yakın zamanda, İslam filozoflarının, özellikle de İbn Sînâ'nın düşünce deneyiyle ilgili çeşitli kullanımlarını ele almıştır. Bkz. Jon McGinnis. “*Experimental thoughts about thought experiments in medieval Islam*”, *PhilSci Archives* (28 Ağustos 2016 tarihinde online olarak ulaşıldı, <http://philsci-archive.pitt.edu/12391/>.)

6 Herhangi bir iddiayı ispat etmek için getirilen delilin, bu iddianın doğruluğunu varsayarak ilerlemesi, *müsâdere ale'l-matlûb* (çev.).

lerine ilişkin dâhili bir analiz, ne kadar dikkatli ve dakik olursa olsun, potansiyel tarihî etkilere işaret etme hususunda yetersizdir. Ebü'l-Berekât, *Kitâbu'l-Mu'teber*'de önemli birçok kaynağını doğrudan belirtmemiştir, bunun en basit sebebi söz konusu kaynakların filozofun çağdaşı olan okuyucular için daha ileri bir tayine ihtiyaç bırakmayacak derecede açık olmasıdır. Dahası, bir filozofun kendi seleflerine atıf yapma biçimi, çoğu zaman felsefe tarihi içerisinde kendisini objektif olarak konumlandırarak titiz bir yaklaşımdan çok –ki o da böyle bir şey gerçekten mümkünse, retorik bir sahne düzeni olarak görülür.

İki kitabın tezinin üç temel bileşeni –*Kitâbu'l-Mu'teber*'in sistematik karakteri, Tanrı'nın zatına ilişkin hususi idrak sayesinde ulaşılan zirve noktası ve Ebü'l-Berekât'ın felsefesinin özel Yahudi doğası– söz konusu olduğunda, bunlardan yalnızca ilkinin ikna edici bir şekilde temellendirildiği söylenebilir. Bu noktada yalnızca, yazarın temellendirmesinde rol oynayan sistematiklik nosyonuyla ilgili ihtirazi kayıtlarımı belirteceğim –yazarın nihai sonucuna itiraz etmeksizin. Buradaki sistematiklik nosyonu, bir Ortaçağ metniyle ilgili kullanıldığında, anakronizm duygusu yaratmaktan kaçınmayacak kadar analitik felsefenin dünya görüşüne gömülmüş görünmektedir. *Kitâbu'l-Mu'teber*'in yapısının derin bir uyum gösterdiğini ben de kabul ediyorum. Yazarın da işaret ettiği üzere bu uyum bir tür organiklik duygusu yaratmaya yakındır. Bununla birlikte geçen yüzyıl boyunca analitik felsefede geliştirilen sistematiklik standardı, daha çok modern bilimsel pratiklerin gelişimiyle şartlanmış bir çerçeve üzerine kuruludur.

Tezin diğer iki bileşenini, yeni perspektifler açabilecek ve Ebü'l-Berekât'ın felsefi ustalık eseriyle ilgili yeni soruları gündeme getirebilecek tahrik edici araştırma hipotezleri olarak görüyorum. Aslında, Ebü'l-Berekât'ın felsefi teşebbüsünü yönlendiren ilk ve en öncelikli şeyin Yahudi karakter ve etkisi olduğunu öne sürmek, örnek olarak, ilk tabakada bulunan daha aşıkâr İslami ve Yeni-Eflatuncu etkiler altında fark edilmeksizin kalabilecek belirsiz Yahudi kaynaklar ve figürleri ortaya çıkarmayı gerektirir. Bununla birlikte yazarın konuyu ele alma üslubu ve yolu, tezin bu iki bileşeninin alana dinamiklik kazandıracak şekilde tasarlanmış hipotezlerden çok, aktarmak istediği hakikatler olduğunu göstermektedir. İki kitap boyunca, projenin tezinin bu iki yönü, gelişimle ilgili her ciddi adımda tekrar edilmekte, fakat önemli hiçbir ilaveye yer verilmemekte ve karşıt argümanlar ya da anlatılarla ciddi bir şekilde yüzleştirilmemektedir. Çok sayıdaki bu tekrarlar, bölümleri ayrı ayrı okunabilecek şekilde dizayn etmeye yönelik editöryal bir seçimle açıklanabilir, fakat bu durum iki yan etki doğurur. Bunlardan birincisi iki cildin tümüyle okunmasını giderek yük hale getirmesi, diğeri ise temellendirmenin dakik noktalarının bulanıklaştırıldığı izlenimi vermesidir.

Sonuç olarak, her ne kadar yazar iddiasının temel unsurunu kanıtlamak amacıyla *Kitâbu'l-Mu'teber*'e ilişkin dikkatli bir dâhili analiz yürütse dahi, geri kalan çıkarımları bariz bir tarihsel bağlam yokluğuyla maluldür. Bu bariz yoksunluk, iki kitabı, İslam felsefesiyle yeterli bir tanışıklığa sahip olmayan bir okuyucuya tavsiye etmek için ciddi ölçüde tehlikeli, daha ileri seviyedeki okuyucular için ilgi uyandırmak için de çok zayıf hale getirmektedir.